

Din ve Şiddet Paradoksu*

Şinasi GÜNDÜZ**

Paradox of Religion and Violence

Citation/©: Gündüz, Şinasi, (2016). Paradox of Religion and Violence, Milel ve Nihal, 13 (2), 8-31.

Abstract: The usage of religion in context of violence or to take religious beliefs and tradition as supportive material for any action of violence looks like a paradox since the salvation of human being and peace, not the distress and violence, are among the main goals of religions. It is noteworthy that the complex structure of violence is sometimes missed in debate of relation between religion and violence. In fact, the violence is closely connected with the factors such as social, political, historical and economical, and religious beliefs and traditions are only used to justify any action related to these factors. However, it is known that almost every religious tradition has some explanation towards violence. Some explain violence from the theological and anthropological perspective, and some even include the concepts like "just war or violence" within their religious doctrines. However all of them accept violence and murder as an unethical and unjust attitude that is against the religious doctrines of peace and harmony. As is examined it is seen that the violent attitudes of religious groups and individuals are closely connected with such factors as the neglect of the holistic understanding of religious texts, taking base of the exclusive and hard-liner religious perspective and prefer a theology based on the authoritative and punitive God.

Key Words: Religion, violence, terror, just war, jihad, living together

* Bu çalışma "İslam Dünyasında Temel Sorunlar: Şiddet, Mezhepçilik ve Darbeler" Sempozyumuna (23-28 Ağustos 2016, Ankara, Kızılcahamam) sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı [sigunduz@gmail.com]

Atrf/©: Gündüz, Şinasi, (2016). Din ve Şiddet Paradoksu, Milet ve Nihal, 13 (2), 8-31.

Öz: Dinin şiddet bağlamında kullanılması ya da dinsel inançların ve geleneklerin herhangi bir şiddet eylemini destekleyici bir unsur olarak ele alınması bir paradoks olarak görülmektedir. Zira insanın felaketi ve şiddet değil, kurtuluşu ve barış dinlerin temel hedefleri arasındadır. Din ve şiddet ilişkisine yönelik tartışmalarda şiddetin kompleks yapısının zaman zaman ihmal edilmesi dikkat çekicidir. Gerçekte şiddet, sosyal, siyasal, tarihsel ve ekonomik birçok faktörle yakından irtibatlıdır ve dinsel inanışlar ve gelenekler yalnızca bu faktörlerle ilişkili bir eylemi meşrulaştırmada kullanılmaktadır. Bununla birlikte hemen her dinsel geleneğin şiddete yönelik bazı açıklamalarının var olduğu da bilinmektedir. Bazıları şiddeti teolojik ve antropolojik bakış açısından izah etmekte, bazıları ise dinsel öğretileri arasında "haklı savaş ya da şiddet" gibi kavramlara da yer vermektedir. Buna rağmen dinlerin tamamı genelde şiddeti ve cana kastetmeyi dinin barış ve uyum öğretisine aykırı gayri ahlaki ve haksız bir davranış olarak kabul eder. İncelendiğinde, dinsel grupların ve bireylerin şiddet içeren davranışlarının dini metinlerin bütüncül anlaşılmasının ihmal edilmesi, dışlayıcı ve katı dinsel anlayışın esas alınması ve otoriter ve cezalandıran bir Tanrı anlayışına dayalı bir teolojinin tercih edilmesi gibi faktörlerle yakından irtibatlı olduğu görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Din, şiddet, terör, cihad, haklı savaş, bir arada yaşama

Giriş: Dinin Şiddete Bakışı

Tarih boyu dinsel gelenekler, insan yaşamında önemli bir problem olarak görülen şiddetin ahlaki ve dini açıdan izah edilip değerlendirilmesi üzerinde kafa yormuşlardır. Şiddet nedir ve nasıl izah edilmelidir, şiddetin nedenleri nelerdir ve nasıl önlenebilir gibi sorular yanında şiddetin hangi şart ve durumlarda meşru olup olmadığı konuları dini geleneklerin üzerinde durup cevap aradığı hususlar olmuştur.

Dini geleneklerde şiddete yönelik metafizik, antropolojik ve etik bağlamda yapılan tespit ve değerlendirmeler dikkati çekmektedir. Birçok dini gelenekte genelde şiddet, haksız bir tutum ve davranış olarak kötülük probleminin bir parçası olarak değerlendirilmekte ve "ahlaki kötülük" bağlamında izah edilmektedir. Buna göre şiddetin müsebbibi insandır, insan egosudur. Egosunun ve hırslarının peşinden koşan insan dinin ahlaki öğretilerinden uzaklaşmakta ve şiddete başvurmaktadır. Cana kıymak, insanların malına, ırzına, canına kastetmek ve haksızlık yapmak bütün dinlerde büyük günah olarak addedilir ve inananların böylesi tutum ve davranışlardan uzak durmaları istenir. Dinin dizginlemeye ve kontrol

altına almaya çalıştığı duyu ve duyguların eseri olan hırs, kin, intikam ve nefret gibi nedenlerden kaynaklanan şiddetin dinin temel ahlaki öğretilerine aykırı olduğu vurgulanır.

Diğer taraftan başta Hint dinleri olmak üzere birçok dini gelenek, şiddet ve şiddetle bir şekilde ilişkili olan acı, ıstırap, kötülük, mutsuzluk ve kaos gibi kavramlar üzerinden bir din dili ve bir dini söylem geliştirme yoluna gitmiştir. Bazı gelenekler, örneğin Budizm, temel hakikat/gerçek felsefesini acı ve kötülük üzerine kurmuştur. Budizm, insan varlığını çevreleyen dünyada gerçekte yalnızca acının ve ıstırapın var olduğunu, zira yaşamın bütün yönleriyle gerçekte acı/kötülük/mutsuzluk üretmekte olduğunu savunur. Dolayısıyla ona göre acıyla, kötülükle ve mutsuzlukla baş etmede aslolan şey; acının nedenini kavramak ve bununla mücadele etmektir.¹ Ahlaki anlamda bu mücadelenin vaz geçilmez şartı ise *ahimsa* kuralına bağlı kalmaktır. Böylelikle ahimsa, yani “hiçbir canlıya zarar vermeyeceksin” prensibi Budizm’in ahlak öğretisinin temelini oluşturur. Esasen bu prensip yalnızca Budizm’in değil Hinduizm’den Caynizm’e bütün Hint kökenli dini geleneklerin de temel bir ilkesidir.

Ahimsa ilkesine rağmen bu dinlere mensup kişilerin ve halkların, tarih boyu şu ya da bu sebeple kendilerine muhalif olarak gördüklerine yönelik şiddete başvurmaktan kaçınmamaları ise ciddi bir paradoks olarak karşımıza çıkar. Nitekim son yıllarda Myanmar’da Rohingya Müslümanlarına karşı Budist çoğunluğun yer yer toplu katliam boyutuna varan şiddet hadiselerine başvurmaları ve Müslümanların bu ülkeden sürülmeleri lehine gösteriler yapıp halkı Müslümanlar aleyhine kışkırtan Budist keşişlerin eylemleri hafızalara kazınmıştır.² Hindistan’ın belirli bölgelerinde ve civar ülkelerde de örneklerine rastlanan ve başta Müslümanlar olmak üzere farklı inanç gruplarına ve yabancı etnisitelere karşı yürütülen şiddet eylemlerinde sadece sıradan halkın değil, din adamlarının ve manastır mensuplarının da aktif yer almaları çarpıcı bir ironi oluşturmaktadır.

¹ Bkn. Jayasaro, A., *Without and Within: Questions and Answers on the Teachings of Theravada Buddhism*, Bangkok: Panyaprateep Foundation 2013, s. 40 vd.

² Bkn. Kipgen, N., “Conflict in Rakhine State in Myanmar: Rohingya Muslims Conundrum”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, 33:2, 2013, s. 298-310.

Birçok inanç sistemi insan hayatını çevreleyen şiddetin nede-nini metafizik bir bağlamda açıklamaya ve bu doğrultuda teolojik zeminden hareketle şiddete bir izah getirmeye çalışır. Çok tanrıcı (politeist) ve iki tanrıcı (düalist) dinler kendi tanrı anlayışları bağla-mında şiddeti kötü karakterli tanrıların ya da tanrının ürünü olan bir durum olarak değerlendirip şiddetten ve etkisinden kaçınmak için bu tanrıların himayesine sığınmanın önemini vurgular.³ Kötü karakterli tanrılara takdimelerde/sunumlarda bulunma, -birçok ka-dim çok tanrıcı geleneğe ve günümüzdeki bazı geleneklerde örnek-lerine rastlanacağı gibi- zaman zaman belirli canlıların öldürülmesi, kanlarının akıtılması hatta yakılması gibi ritüelleri de içerir. Dolayı-sıyla bu tarz bir anlayış şiddet ve kötülüğün müsebbibi olduğu dü-şünülen bir tanrısal varlığın şiddetinden kaçınmak için bir şiddet eylemine başvurarak onu memnun etmek gibi bir durumu da bera-berinde getirmektedir.

Tanrı ve şiddet ilişkisine dayalı bir teolojik perspektife yalnızca çok tanrıcı geleneklerde değil, farklı bir teolojik yaklaşımla hareket ediliyor olsa da Hıristiyanlık gibi dinlerde de rastlamak mümkün-dür. Örneğin Hıristiyanlıkta kurtuluş teolojisi açısından Tanrı oğlu İsa Mesih'in insanlığın günahkârlığı için bir kefarete olarak çarımıhta acı içinde can vermesi önemli bir hadisedir. "Atonement" olarak ad-landırılan bu öğretilde, yeryüzünde günahkâr tabiatları nedeniyle günah ve ölüme mahkûm edilen insanlığın kurtuluşu için bir ilahi varlığın acı, kan ve ıstırap içinde ölmesi gerekmektedir. Bu nedenle kurtarıcı İsa Mesih insanların kurtuluşu için çarımıhta acı çekerek ölmüştür. Hıristiyan ilahiyatçılara göre şiddetin ve kötülüğün ege-men olduğu bu dünyanın hâkimi şeytandır; insanın şeytanın ege-menliğinden kurtarılması için Tanrı oğlu kendisini bir kefarete olarak sunmuştur. Tanrı oğlunun kanı akıtılarak acı içinde can ver-mesi esasen bir kurban ritüelidir ve bu ritüel/ayın Hıristiyanlığa göre insanlığa yönelik barışın ve kurtuluşun tesisini amaçlamakta-dır.⁴

³ Düalist ya da iki tanrıcı geleneklerde mutlak iyi ve mutlak kötü olan iki tanrısal varlık iyiliğin ve kötülüğün müsebbibi olarak düşünülür. Buna göre kötü olarak değerlendirilen tüm düşünce, inanç, eylem ve tutumların kaynağı kötü tanrıdır. Zira iyiden iyi kötüden de ancak kötülük sadır olur.

⁴ Bkn. Delicate, N., "Religion and Violence: The Paradox of a Human Tragedy", *Religious Studies Review*, 35:1, 2009, s. 15.

Şiddetin Öznesi ve Nesnesi Olarak Dinler

Dinlerin dinsel metinlere dayalı dini söylemde kendi teolojik perspektiflerinden hareketle şiddeti açıklamaya yönelik geliştirdikleri bu ve benzeri söylemlere karşın, yalnızca yukarıda değindiğimiz din mensuplarının değil tarih boyu bütün din bağlularının bir şekilde şiddetin hem öznesi hem de nesnesi oldukları da bir gerçektir. Sayısız dini gruplar ve akımlar şiddetin hem öznesi hem de nesnesi yani hem faili hem de mağduru olmuşlardır. Yalnızca ekonomik çıkarlar, etnik ve kültürel farklılıklar, siyasal amaçlar, çekişmeler ve tarihsel kavgalar nedeniyle değil, farklı dinsel inançlar, tutumlar, hatta aynı din içerisinde farklı dini yorumlar nedeniyle dünyanın dört bir tarafında şiddet olayları yaşanmıştır ve yaşanmaktadır. Bu çerçevede mezhep çatışmaları, kutsal savaşlar, zorla din değiştirme hadiseleri, cadı avları ve sapkın ya da heretik olarak nitelenen kişilere ve gruplara yönelik baskılar ve takibatlar tarihin her döneminde bir realite olarak karşımıza çıkmıştır. Tarihsel süreçte dinsel geleneklerin siyasal iktidarlarla ilişkilerine ve elde ettiği güce paralel olarak gerek diğer din bağlularına ve gerekse kendi içlerinde farklı din yorumu olarak ortaya çıkan mezhep hareketlerine baskı ve şiddet uygulamaktan kaçınmadıkları bilinmektedir. Ancak bu şiddet hadiseleri irdelendiğinde bunda dini kurumların politik yapılarla, devletlerle, milli kimliklerle, ya da etnisitelerle iç içe geçmiş olduğu ve dini görünümlü her şiddet hadisesinin gerçekte politik bir hedef taşıdığı da dikkati çekmektedir. Örneğin bu çerçevede 4. yüzyıldan itibaren siyasal otoritenin desteğini arkasına alan ve askeri, politik ve ekonomik güçle tanışan Hıristiyanlık, Avrupa'da ve Kuzey Afrika'da kilisenin dominantına dayalı bir iktidar üretmiş, muhaliflerini gerektiğinde kanla bastırmaktan ve kolonyal güçler vasıtasıyla zorla Hıristiyanlaştırma stratejisi uygulamaktan geri durmamıştır.⁵

Bununla birlikte dinin ve din bağlularının aynı zamanda şiddetin nesnesi, bir diğer ifadeyle mağduru oldukları da bir gerçektir. Nitekim dinler tarihine bakıldığında birçok dinsel geleneğin tarih sahnesine çıkışında şiddetin mağduru olmuştur. Örneğin Hıristiyanlık şiddet ortamında doğmuştur; şiddet yalnızca Tanrı oğlu olarak değerlendirilen İsa Mesih'i ve erken dönem Hıristiyanlığın

⁵ Bkn. Oommen, T.K., "Religion as Source of Violence: A Sociological Perspective", *The Ecumenical Review*, 53:2, 2001, s. 168-170.

önemli ilahiyatçılarından ve misyonerlerinden Pavlus ve Petrus gibi kişileri etkilemekle kalmamış, ilerleyen dönemde Hristiyan cemaati Greko-Romen emperyal siyasetinin mağduru olmuştur.⁶ Benzer şekilde İslam da bizzat Hz. Peygamber'in Mekke döneminde ciddi bir saldırı ve takibatın etkisi altında kalmıştır. Aynı durumu Yahudilik, Budizm, Maniheizm vb. çeşitli dinsel gelenekler için de söylemek mümkündür.

Bazı yazarların da vurguladığı gibi⁷ içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda da dinler, şu ya da bu bağlamda dünya genelinde çatışmalara ve terörizme referans olarak kullanılmasına yönelik yıkıcı bir potansiyel taşımayı sürdürmektedir. Ancak dikkat çeken husus; şiddetin doğrudan dini bir tutum ve davranış olmaktan öte çoğunlukla siyasal bir motivasyon taşıması ve dinlerin şiddeti meşrulaştırmada yalnızca bir araç olarak kullanılmasıdır. Bir başka ifadeyle dinsel ve politik şiddet yüzyıllar boyu iç içe geçmiş durumdadır.⁸ Bu durum da bizlere, örneğin birçok şiddet olayıyla iç içe olan Haçlı Savaşları ya da İslam fütühatları gibi önemli tarihsel hadiselerin bile aslında yalnızca dinsel değil arka planında farklı sosyolojik sâikler barındıran durumlar olduğunu hatırlatmaktadır.

Bütün bunlar bir tarafa din gibi, asli mesajı itibarıyla insanlığın barışını ve kurtuluşunu amaçlayan bir yapının nasıl olup da şiddetin referansı ve nedeni olduğu üzerinde durulması gereken ciddi bir sorundur. Bir tarafta huzur, barış ve kurtuluş mesajı taşıyan dinsel yapıların diğer taraftan çatışma ve şiddetle bir arada anılması gerçekte bir paradokstur. Bu paradoksun izahı bağlamında çeşitli yazarlar, dinin aslında kendisinin şiddetin nedeni olmadığına ya da şiddet öngörmediğine dikkat çekerler. Bu yazarlar, bununla birlikte "din" etiketinin ekonomik, politik ve benzeri duruşları meşrulaştırmak için kullanıldığı ve bu çerçevede "dinsel şiddet" olarak tanımlanan tutum ve davranışlarda gerçekte dinin - yapısına aykırı olsa da - bir araç olarak kullanıldığı düşüncesini ön plana çıkarırlar.⁹ Buna karşılık bazı çevrelerde ise şiddetin bizzat dinin, en azından

⁶ Delicate, "Religion and Violence: The Paradox of a Human Tragedy", s. 15.

⁷ Bkn. Silberman, I, E.T Higgins, C.S. Dweck, "Religion and the World Change: Violence and Terrorism versus Peace", *Journal of Social Issues*, 61:4, 2005, s. 780.

⁸ Nepstad, S.E., "Religion, Violence, and Peacemaking", *Journal of the Scientific Study of Religion*, 43:3, 2004, s. 297.

⁹ "The Religiousness of Violence", (the Editors), *Numen*, 52:1, 2005, s. 1.

belirli dinlerin yapısından kaynaklandığı düşüncesi ileri sürülür. Nitekim zaman zaman bazı araştırmacılarca tarihsel olarak dinlerin, barış değil çekişme ve savaşa yol açtığı ve Haçlı ya da Cihad anlayışı veya Engizisyon ve benzeri kurumlarla emperyalistik bir yapı öngördüğü gibi bir kanaat dile getirilmektedir.¹⁰ Yine bazı kesimlerce zaman zaman dünyada farklı etnik ve kültürel kimliklerin yan yana yaşadıkları yörelerde yaşanan savaşlarla çatışmaların, örneğin Vietnam ya da İran-İrak savaşının, Hindistan-Pakistan düşmanlığının ya da Ortadoğu'daki mücadelenin büyük oranda din düşmanlığına dayandığı ileri sürülmektedir.¹¹ Benzer şekilde son dönemlerde kimi islamofobik çevrelerce, İslam'la ilgili olarak, bu dinin şiddetin bağlamı değil nedeni olduğu ve bizatihi İslam'ın bir "şiddet dini" olduğu yönünde iddialarda bulunmaktadır.¹²

Şiddetin bizzat dinin yapısından kaynaklandığını ve bazı dinlerin şiddet dini olduğunu ileri süren bu görüşlerin subjektif olduğu ve bu görüşleri dillendirenlerin ideolojik ve politik ön kabullerini yansıttığı ortadadır. Genel anlamda kurulu dinsel geleneklerin sürekli şiddete kapı aralayan bir yapı arz ettikleri yönündeki iddiaların, esas itibarıyla sosyal yaşamı seküler temellerden hareketle kurgulamayı esas alan moderniteyle yakından ilişkili olduğu ve şiddetin arka planında yer alan sosyal ve siyasal birçok nedeni göz ardı ettiği dikkati çekmektedir. Yine toptancı bir zihniyetle bazı dinlerin, örneğin İslam'ın yapısı itibarıyla bir şiddet dini olarak nitelenmesinin bu dinlere yönelik önyargılardan kaynaklandığı da bilinmektedir. Fakat bununla birlikte çeşitli din mensuplarının, başvurdukları şiddet eylemlerini kendi inanç değerleri açısından bir şekilde meşrulaştırmakta oldukları da bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla birazdan üzerinde duracağımız gibi şiddet ve din ilişkisi açısından bu meşrulaştırmanın haklı savaş, parçacı metin okumaları, katı dogmatik ve dışlayıcı yaklaşımlar ve benzeri nedenlere dayalı arka planının irdelenmesi oldukça önemlidir.

¹⁰ Bkn. Foster, A.D., "Current Interreligious Dialogue", M.D. Bryant, F. Flinn (eds.), *Interreligious Dialogue: Voices from a New Frontier*, New York: Paragon House 1989, s.47.

¹¹ Bkn. Küng, Hans, "Christianity and World Religions: Dialogue with Islam", L. Swidler (ed), *Toward a Universal Theology of Religion*, New York: Orbis Books 1987, s.193.

¹² <http://foreignpolicy.com/2015/11/09/islam-is-a-religion-of-violence-ayaan-hirsi-ali-debate-islamic-state/>

Son dönemlerde din ve şiddet ilişkisine yönelik dünya genelinde yapılan tartışmaların özellikle İslam ve Müslümanlar üzerinde yoğunlaştığı bir gerçektir. Batı’da, genel olarak Batılı güçler arasında “soğuk savaş” olarak adlandırılan çatışmanın sona erdiği tarihten (kabaca 1980’lerden) itibaren, Yahudi-Hıristiyan kültürel arka planına dayalı seküler Batı dünyası, kendi çıkarlarının korunması ve dünya genelindeki hegemonyasının devamı için düşman konseptinde İslam dünyasını ön plana çıkarmış ve politikalarını bunun üzerine bina etmiştir. Samuel Huntington ve Bernard Lewis gibi sosyal bilimcilerin teorik bir zeminde ifade ettikleri bu politikada, Batıyı ve Batı medeniyetini tehdit eden en belirgin unsur Müslümanlar ve İslam medeniyet algısıdır; Batı ile Müslümanlar ya da Batılı ve modern olan Batı medeniyeti ile Batı olmadan kendi geleneksel değerleriyle ve kültürüyle modernleşmeye çalışan İslam medeniyeti arasında bir karşılaşma, hatta çatışma kaçınılmazdır. Dolayısıyla Batı’nın bunu önleme, daha doğrusu kendi çıkarlarını tehdit eden bu tehdit unsuruyla karşılaşma konusunda gerekli önlemleri bir an önce alması gerekmektedir.¹³ Genelde Doğu’ya özeldir ise İslam dünyasına yönelik bu entelektüel ve akademik bakış açısı, bazı sosyal bilimcilerin haklı olarak dikkat çektikleri gibi oryantalizmin geldiği yeni safhayı göstermektedir. Neo-oryantalizm olarak adlandırılan bu safha, kabaca 1980’lerden itibaren İslam’a ve Müslümanlara yönelik çatışmacı bir dili ve İslamofobik bir perspektifi ön plana çıkaran neo-konservatif (yeni-muhafazakâr) çevrelerin durumuyla örtüşen bir zihniyet taşımaktadır. Bu zihniyet, yalnızca geri kalmış ve bayağı değil aynı zamanda vahşi, şiddet yanlısı ve korkutucu olan bir tipoloji olarak “neo-oryantalist Müslüman imajı”nı üretmiştir. Neo-oryantalistler, Batı medeniyetine yönelik İslami düşünceyle ve Müslümanlarla ilgili bu tehditle yüzleşmek ve bunu önlemek amacıyla, İslam’ın, Müslüman kimliğinin ve Müslüman

¹³ Bkn. Huntington, S., “The clash of civilization?”, *Foreign Affairs*, 72:3, Summer 1993, s. 22-49; Lewis, B., “The Revolt of Islam: When did the conflict with the West begin, and how could it end?”, *The New Yorker*, 19 November 2001 (<http://www.newyorker.com/magazine/2001/11/19/the-revolt-of-islam>)

halkların Batı medeniyet algısı, değer yargıları ve çıkarları doğrultusunda yeniden inşasını ve yapılandırılmasını temel bir görev olarak değerlendirmektedirler.¹⁴

Batı entelektüel ve akademik çevrelerinde tartışılan, İslam'a ve İslam dünyasına yönelik bu çatışmacı, müdahaleci ve yeniden yapılandırmacı anlayış yalnızca teorik bir zeminde kalmamış, özellikle 11 Eylül 2001'de New York'taki ikiz kulelere yapılan saldırılar sonrası Ortadoğu coğrafyasında yoğunlaşan ve siyasal, ekonomik ve askeri yaptırım ve girişimlerle İslam dünyasının bir yeniden dizaynı teşebbüsüne dönüşmüştür. Bir dönem "yenidünya düzeni" olarak adlandırılan bu politika çerçevesinde Afganistan'dan Yemen'e, Irak ve Suriye'den Tunus ve Libya'ya kadar İslam dünyası yeniden Batı çıkar ve menfaatleri doğrultusunda yapılandırılmaya çalışılmıştır ki bugün etrafımızda cereyan eden bütün siyasal ve askeri olayları da bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

İslam ve Müslümanlar üzerine yürütülen bu tartışmaların genelde din, sekülerizm, liberalizm, demokrasi, insan hakları ve özgürlükler gibi konularda özelde ise İslam'la, İslam dünyasıyla ve Müslümanlarla ilgili her tür yorum, analiz ve perspektifte etkili olduğu dikkati çekmektedir. Öyle ki örneğin dünya genelinde Müslüman kimlikle ön plana çıkan kişi ve akımların şiddet ve terör eylemleriyle ilişkisinden hareketle İslam ve şiddet tartışması yapılmakta ve bir din olarak İslam'ın şiddete neden ve nasıl referans yapıldığı tartışılmaktadır. Batılılara göre Orta Asya'dan Afrika'ya İslam dünyası kanlı sınırlara sahiptir¹⁵ ve Müslümanların olduğu her yerde Batılı değerlerle Batı çıkar ve menfaatleri açısından sorun vardır. Bu sorun Batıya düşman, sekülerizm, demokrasi, liberalizm ve Batılı tarzda insan hakları karşıtı olan radikal din yorumundan ve bu yorumu temsil eden kişilerden ve akımlardan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla radikal din yorumuna dayalı İslami anlayış ve temsilcileri mutlaka alt edilmesi gereken en tehlikeli düşmandır. Batı için tehdit oluşturan şiddet ve terör yanlısı bu düşmana karşı askeri, ekonomik, politik, psikolojik ve medyatik her yol kullanılmalı; dünya genelinde bu yönde kamuoyu oluşturulması için her

¹⁴ Bkn. Kerboua, S., "From Orientalism to neo-Orientalism: Early and Contemporary Constructions of Islam and the Muslim World", *Intellectual Discourse*, 24:1, 2016, s. 8-11.

¹⁵ Huntington, "The clash of civilization?", s. 34.

fırsattan yararlanılmalıdır. Bu anlayış doğrultusunda örneğin 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında Amerikan basınının saldırılara dair teşhisi net olur: bu bir radikal İslam saldırısıdır. Gazeteler bunu “evet, bu İslam’la ilgili bir şey”, “bu dinsel bir savaş”, “İslami terörün derin entelektüel kökleri”, Müslüman öfkesi” ve “101 cihad” gibi başlıklarla haberleştirmişlerdir.¹⁶

Din ve şiddet ilişkisine dayalı tartışmalar her ne kadar son yarım yüzyıldır özellikle İslam ya da Müslümanlar ve şiddet ilişkisi çerçevesinde yürütülüyor olsa da tarihin farklı dönemlerinde farklı dinlerin ve dini grupların şiddetle hemhal hadiselerle ön plana çıktıkları bilinmektedir. Bu konuda Katolik kilisesi tarafından örgütlenen Haçlı seferlerini, Avrupa’daki mezhep savaşlarını ve Hindistan’da Hindularla Sihler arasında yaşanan şiddet olaylarını hatırlamak örnek olarak yeterli olacaktır.

Şiddetin Kompleks Yapısı

Genelde din ve dini gruplar özelde ise İslam ve Müslümanlar üzerinden yürütülen din ve şiddet tartışmalarında bilinçli ya da bilinçsiz gözden kaçırılan bir husus; şiddetin yapısına ve nedenlerine yönelik kompleks durumun dikkate alınmamasıdır. Gerçekte şiddet özü itibarıyla karmaşık bir yapıya sahiptir; şiddet içeren her tutum ve eylem yapısı itibarıyla giriftir ve çeşitlilik arz etmektedir. Öyle ki örneğin şiddeti yalnızca fiziksel bir saldırı ve baskı ile sınırlamak doğru olmaz. Zira fiili saldırı, baskı ve takibat içeren eylemler yanında her tür sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik baskı ve dışlama da yapısı ve sonuçları itibarıyla bir şiddet eylemidir. Dolayısıyla ekonomik ve sosyal durumları, cinsel farklılıkları, ırk, etnik kimlik, din ve dil farklılıkları gibi nedenlerle farklı görülenlere yönelik her tür dışlayıcı, ayrımcı ve ötekileştirici yaklaşımlarla, mobbing içeren tutum ve davranışlar da esas itibarıyla şiddet içermektedir.

Başvurulan her şiddet eylemi aynı zamanda ortaya çıkacak olan bir diğer şiddet eyleminin referansı konumundadır. Yani şiddet şiddeti üretmektedir. Dolayısıyla şiddet eylemi sonuçları itibarıyla yalnızca şiddetin etkisi altında olan kişi ve kesimlerle sınırlı

¹⁶ Seib, P., D.M. Janbek, *Global Terrorism and the New Media; The Post-Al Qaeda Generation*, New York: Routledge 2011, s. 13.

kalmamakta, yakın ya da uzak bir gelecekte buna başvuranlara yönelen bir diğer şiddet eyleminin de temel dayanağını oluşturmaktadır.

Şiddet; arka planında yer alan unsurlar açısından oldukça kompleks bir yapıya sahiptir. Herhangi bir şiddet eyleminin sosyal, siyasal, ekonomik ve tarihsel birçok nedeni vardır/olabilir. Bu nedenler çoğu zaman iç içedir. Öyle ki bir şiddet eylemi örneğin hem sosyal ve siyasal hem de ekonomik ve tarihsel nedenlerle iç içe olabilir. Örneğin günümüzde içinde yaşadığımız coğrafyada günümüzde şahit olduğumuz ve görünürde din, mezhep ve etnik kimlik farklılıkları unsurunun ön plana çıktığı şiddet hadiselerinin arka planında aynı zamanda çeşitli siyasal ve ekonomik hedef ve projelerle çıkar ve menfaat ilişkilerinin de yer aldığı bir gerçektir. Dolayısıyla bir şiddet hadisesine yönelik yapılacak bir değerlendirmede yalnızca hadisenin dışı yansıyan yüzünü değil arka planında yer alan bütün sâikleri dikkate almak sağlıklı bir analiz ve değerlendirme için şarttır.

Bu durumda herhangi bir şiddet hadisesini anlayıp analiz etmede indirgemeci bir yaklaşım, yani onu bir tek nedene indirgeyerek tahlil etmeye çalışmak genelde bizleri yanlış sonuçlara iletir. Örneğin sosyolojik, ideolojik ve politik unsurlar başvuru şiddet eylemlerinde her zaman önem arz etmiştir. Öyle ki tarihsel kavgalar ve zihinde derin izler bırakan geleneksel düşmanlıklar, yaşanan ekonomik sıkıntılar, farklı sosyal gruplar arası rekabet ve mücadeleler, etnik karşıtlıklar ve benzeri sorunlar başvuru şiddetin önemli motivasyon araçları olarak tarih boyu önemini korumuştur. Yine şiddeti bir mücadele yöntemi olarak gören saplantı düzeyindeki ideolojik bağlantılar da bu ideolojilere bağlı bireylerin başvurdukları şiddet eylemlerinde önemli bir motivasyon unsuru olmuştur. Nitekim çatışmacı bir tarih algısına sahip olan ve tarihsel süreci kabaca varlıklı ile yoksul (ezenle ezilen ya da burjuva ile proletarya) arasındaki bir sınıf mücadelesi sahnesi olarak değerlendiren Marksist ideoloji yanlıları, hayalini kurdukları sınıfsız toplum modeline dayalı bir sosyal düzeni gücü elinde tutanlara karşı yürütecekleri bir mücadele ile kurabileceklerini düşünmektedirler. Bu doğrultuda gerektiğinde şiddete başvurmanın da meşru bir yol ve yöntem olduğu kanaatindedirler.

Politik motivasyon da başvuruşulan şiddet eylemlerinde oldukça önemlidir. Zira gerek gücü ve iktidarı elinde tutan politik aktörler gerekse iktidar mücadelesi verenler, sıklıkla yürürlükteki düzenin korunması ya da hayalini kurdukları siyasal sistemin tesis edilebilmesi için karşıtlara karşı yürütülecek bir şiddeti meşru bir tutum olarak değerlendirmektedirler. Bu çerçevede örneğın içinde yaşadığımız yakın dönemde mevcut Batı yanlısı statükonun korunması ve içinde yaşadığımız coğrafyanın Batılı güçlerin politik, askeri ve ekonomik çıkar ve menfaatleri doğrultusunda yeniden dizaynı için Afganistan'dan Mısır ve Libya'ya, Balkanlar ve Kafkaslardan Yemen'e kadar bölgeyi nasıl bir ateş çemberine dönüştürdükleri ortadadır. Çoğu zaman demokrasi getirmek, diktatörlerle mücadele etmek ve aşırılığı ortadan kaldırmak gibi sebeplerle yörede fiilen şiddete başvurmakta ya da yandaşlarına verdikleri askeri ve politik destekle başvuruşulan şiddeti meşrulaştırmaktadırlar. Meşru iktidarın silahla ve kanla devrildiğı Mısır örneğında olduğı gibi, hegemonyal güçler yalnızca kendi çıkar ve menfaatlerini esas almakta, bu doğrultuda kendilerinin ya da destekledikleri çevrelerin döktükleri kanı ve başvurdıkları şiddeti meşru bir eylem olarak görmektedirler.

Bu çerçevede şiddet ve etik ilişkisi ya da şiddet ve meşruiyet ilişkisi ciddi bir sorun olarak hep tartışılmaktadır. Bir şiddet eyleminde hadisenin taraflarına ya da başvuruşulan şiddetin sebep ve sonuçlarına göre şiddete bakış değışmektedir. Şiddete başvuran açısından başvuruştuğı şiddet her zaman meşru bir nedene dayanmaktadır; şiddetin mağduru olan açısından ise şiddet her zaman haksız ve zulüm içeren bir eylem olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda örneğın başvuruşulan şiddet eylemiyle insanları toplu infiale ve korkuya sevk etmek olarak tanımlanan terör¹⁷ de tartışılmakta ve her kesim, her güç kendi terör ve terörist tanımını yapmaktadır. Öyle ki birinin terörist olarak nitelediğı bir kişi ya da grup bir diğeri tarafından haklı mücadele yürüten bir özgürlük savaşçısı şeklinde nitelenmektedir. Bütün bunlar bize şiddetle ilgili yaklaşımların ve tutumların ciddi şekilde politik manipölasyon konusu olduğunu da anlatmaktadır.

¹⁷ Latince *terrere* (korkutmak) ve Yunanca *trein* (korkmak, kaçmak) ve *tremein* (titremek) terimleriyle ilişkili olan terör ve bundan türetilen terörist kavramları lingüistik, akademik, hukuki ve psikolojik bağlamda çeşitli tanımlara tabi tutulmaktadır. Bkn. Folk, *Islamic Terror: Conscious and Unconscious Motives*, s. 1

Şiddet, sadece belirli kişi ve gruplarca başvuru ve şiddet içeren tutum ve tavırlarla sınırlı değildir; öyle ki şiddet devletler ve ulusal ya da uluslararası ortamda örgütlü kurumlar ve yapılar tarafından da sıklıkla başvuru bir eylemdir. Ulusal ve uluslararası arenada bir meşruiyet zeminine oturtulan bu otoriter şiddetin ne kadar meşru olduğu sorusu, sorunun muhatabına göre farklılık arz eder. Bir başka ifadeyle şiddetin bu karmaşık yapısı içerisinde şiddeti kimin desteklediği ya da şiddete kimin başvurduğu sorusu ayrı bir önem kazanmaktadır. Zira her kesim kendi şiddet tanımını yapmakta ve bazı tavır ve tutumları kabul edilemez şiddet eylemleri olarak tanımlarken bazı durumları ise meşru ve desteklenmesi gerekli tutumlar olarak görmektedir. Örneğin bu bağlamda her otoriter güç ve kesim, şiddete ve örneğin insanları toplu infiale, korkuya ve kaygıya sevk etmeye yönelik teröre dair kendi tanımını ortaya koymakta ve buna göre davranmaktadır. Dolayısıyla devletler ya da benzeri otoriter yapılar arasında ortaya çıkan güç ve çıkar çatışmalarıyla politik farklılıklar, her kesimin kendi terör ve terörist tanımını ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede bir tarafın terör olarak nitelendiği bir davranış, bir eylem diğer tarafça insan hakları bağlamında haklı bir tutum olarak değerlendirilmekte; bu doğrultuda “birinin teröristi diğerinin özgürlük savaşçısına” dönüşmektedir.¹⁸ Dolayısıyla da devletler ve benzeri güç odakları kendi çıkar ve menfaatleri doğrultusunda diğerlerinin terörist olarak değerlendirdiği kişileri ve kesimleri himaye etmekten ve yeri geldiğinde kendi sosyal ve politik amaçları uğruna bir araç olarak kullanmaktan kaçınmamaktadır. Bütün bunlar aslında bize şiddet ve terör nitelendirmelerinin genelde sübjektif bir temel taşıdığını göstermektedir. Neyin şiddet ya da terör olarak ya da kimin/kimlerin şiddet yanlısı veya terörist olarak adlandırılacağı, şiddet veya terör eylemine başvuranların kimliğine göre değişmektedir.

Bunun en çarpıcı örnekleri bugün çevremizde yaşanan hadiselere yönelik tutum ve değerlendirmelerde görülmektedir. Örneğin etrafımızda cereyan eden şiddet olaylarına yönelik olarak Batılı güçlerin kendi çıkar ve menfaatleri doğrultusunda bir pozisyon aldıkları ve buna göre terör ve terörist tanımları yaptıkları dikkati

¹⁸ Bkn. Folk, A., *Islamic Terror: Conscious and Unconscious Motives*, Westport: Greenwood Publishing House 2008, s. 3.

çekmektedir. Bu doğrultuda siyonist rejimin işgali altındaki Filistin’de bağımsızlık mücadelesi veren “ Hamas ” ve başta Mısır olmak üzere özellikle Arap dünyasında emperyalizme karşı İslami uyanış bağlamında sosyal bir hareket olarak ortaya çıkan “ Müslüman Kardeşler ” Batılı güçler tarafından terör örgütü kategorisine sokulurken, Batı çıkarlarına hizmet eden ve faaliyet gösterdikleri yerlerde ideolojik ve etnik temelli bir hegemonya kurmak için farklılıklara yaşam hakkı tanımayan PYD, YPG gibi örgütler teröre karşı mücadelede işbirliği yapılan unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Şiddetin Dinsel Referansları

Öğretileri arasında insanın mutluluğu ve kurtuluşu üzerine mesajları ön plana çıkaran ve kaynaklarında bunu vurgulayan dinsel geleneklerin şiddete referans yapılması yukarıda da vurguladığımız gibi paradoksal bir durum olarak görülmektedir. Esasen şiddet herhangi bir sınır tanımaksızın hemen her ortamda ve çevrede görülebilecek bir olgu olmakla birlikte, özellikle din ile ilişkili şiddet insanların gündemini daha fazla meşgul etmektedir. Örneğin içinde yaşadığımız coğrafyada, günümüzde, kendisini İslam’la ve İslami değer ve kavramlarla ifade etmeye çalışan birçok kişi ve grubun başvurduğu bireysel ve toplu şiddet eylemine İslami kavram ve değerleri referans yapması oldukça düşündürücüdür. Tekbir getirerek canlı bomba eylemleri yapan, masum olan olmayan ayırımı yapmaksızın insanları katleden, farklı inanç gruplarına ve mezheplere ait mabetleri, kutsal mekânları yok eden, tarihsel değerlere savaş açan kesimler, başvurdukları bu şiddet eylemlerini dinin/İslam’ın hangi referanslarına, nasıl dayandırmaktadırlar? Adı barış olan bir dine bağlılığını ifade eden insanlar tarafından şiddet nasıl meşrulaştırılır? Müslüman kimlikli kişi ve gruplarla ilişkili şiddetin İslam’la ve bu dinin temel referanslarıyla ilişkisi nedir, ya da var mıdır?

Kuşkusuz şiddeti İslam adına şiddete başvuran kişi ve gruplarla ve dinle sınırlamak doğru değildir; ancak öteden beri temel öğretileri arasında barış ve insanlığın kurtuluşu gibi ana temalara yer veren bir dine bağlılığını ilan eden kişi ve grupların İslami kavram ve değerleri nasıl şiddete malzeme yaptığı üzerinde durulması gereken ciddi bir sorundur. Öyle ya; insanın mutluluğunu ve kötülükten uzaklaşıp arınmasını hedefleyen İslami inançlar ve metinler nasıl şiddetin kaynağı/referansı olabilir? Ya da genellikle iyiliği ve kurtuluşu öğretilerinde ön plana çıkaran bir kurum, nasıl olur da

tarih boyu süregelen şiddetin nedenlerinden biri olabilir? Yine İslam'ın merhamet, bağışlama, affedici olma ve haddi aşmama gibi ahlaki ilkeleriyle cana kasteden ve toplu katliam düzeyine varan şiddet eylemleri nasıl bağdaştırılır?

Bu sorular doğrultusunda dinle ve dinsel metinlerin Tanrı-insan ve Tanrı - evren ilişkilerine yönelik öğretileriyle şiddet ilişkisi önemli bir sorun olarak karşımızdadır.

Son zamanlarda, medyanın da büyük çabasıyla özelde İslam etrafında yoğunlaştırılan ve çoğunlukla Müslümanlarla ilişkili şiddet eylemlerinin geri planında yatan yabancı işgaller ve baskılar, köşeye sıkıştırılmışlık, hegemonyacı güçlerden kaynaklanan küresel ve yerel sömürü, küresel güçler tarafından desteklenen yerel diktatörler ve cuntaların yol açtığı sorunlar gibi nedenler göz ardı edilerek, yalnızca İslam inancı ve dinsel kaynakları bağlamında sürdürülen terör ve şiddet tartışmalarının, aslında, tarih boyu birçok dinsel gelenekle irtibatlı olarak gündeme gelmiş olduğunu vurgulamakta yarar var. Örneğin Hıristiyanlığın gerek teolojisinde gerekse tarihsel tezahüründe nasıl sürekli şiddet üreten bir gelenek olduğu Ortaçağdan itibaren Hıristiyanlık tarihi incelendiğinde görülecektir. Yine binlerce yıllık Yahudi ideali ve apokaliptik beklentileri bağlamında kurulan (daha doğru ve yerinde bir ifadeyle, Batı devletlerinin çaba ve yardımlarıyla kurdukları) İsrail'in, Filistin'de yerli halk üzerinde elli yılı aşkın bir süredir uyguladığı terör ve şiddet eylemlerinin gerisinde din faktörünü bulmak mümkündür. Günümüzde, izlediğimizde hepimizi yürekte yaralayan ve genellikle bebekler, çocuklar ve diğer siviller üzerinde yoğunlaşan şiddet eylemlerinin sorumlusu İsrail askerlerinin ve İsraili yerleşimcilerden oluşan paramiliter grupların, başlarında Yahudi dindarlığının göstergesi kiplarıyla kameralara zafer pozları vermeleri ya da üniformaları üzerine giydikleri dinsel kisveleriyle dualar yapıp ardından insan avına çıkmaları, taşıdıkları inancın başvurdukları tedhiş eylemlerini öngörmesiyle/desteklemesiyle yakından irtibatlıdır. Madalyonun diğer tarafında yer alan, ülkeleri işgal edilmiş, işleri, aileleri, gençlikleri ve gelecekleri ipotek altına alınmış gençlerin, işgalci güçlere karşı direnebilmek ve onları ülkelerinden kovabilmek amacıyla intihar saldırıları düzenlemeleri ve bu saldırılarda yine cihat ve şehitlik gibi dinsel temaları sıkça kullanmaları, saldırı öncesi objektiflere

ellerinde Kur'an ve diğer dini referanslarla/sembollerle pozlar vermeleri de yine başvurulmuş şiddet ve dinsel inanç ilişkisini ortaya koymaktadır.¹⁹

Dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan çatışmalarda diğer pek çok unsur gibi inanç farklılıklarının da bir malzeme olarak kullanıldığı doğrudur. Bununla birlikte yukarıda da değindiğimiz gibi, yaşanan çatışmaları yalnızca din ve mezhep farklılıklarına, ya da farklı din ve inanç mensuplarına yönelik bir düşmanlığa hamletmek, en basit bir ifadeyle sorunun gerçek mahiyetini anlamamaktır. Zira yaşanan çatışmalarda genelde birçok sosyal ve siyasal sebebin mevcut olduğu, din, etnik kimlik ve benzeri ayrılık ya da farklılıkların ise yalnızca dışlamacı ve çatışmacı tutum ve davranışları meşrulaştırma malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

Hangi nedene dayanırsa dayansın mesajları arasında insanın kurtuluşuna ve felahına önemli yer veren dinlerin şiddete malzeme yapılması esasen ciddi bir paradoks olarak karşımızdadır. Yalnızca İslam'da değil Yahudilik ve Hıristiyanlıktan Budizm'e kadar hemen hemen bütün dini geleneklerde insan yaşamı kutsal kabul edilir ve şiddet, özellikle de insan yaşamına kastetmek büyük günah olarak değerlendirilir. Örneğin Kur'an'da, bir insanı öldürmenin bütün insanlığı öldürmekle aynı olduğu vurgulanır.

"Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır" (Maide, 32).

Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta da insan yaşamı kutsaldır. "Öldürmeyeceksin" emri Hz. Musa'ya verilen on emir (*aşerat adiberot*) arasındadır (Çıkış, 20:13). İncillerde de İnsan canına kıymamak en önemli emirler arasında zikredilir (Markus, 10:19). Komşuyu ya da diğer insanları kendisi gibi görmek ve sevmek, insanlar arası ilişkilerde affetmeyi ve bağışlamayı ön plana çıkarmak, üzerinde ısrarla durulan hususlar arasındadır (Markus 12:31). Hint dinlerinde de yaşamın kutsallığı ve cana kıymamak önemli bir dinsel emirdir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi hiçbir cana zarar vermeyeceksin şeklinde özetlenebilecek olan ahimsa ilkesi bu dinlerin ahlak anlayışlarının merkezini oluşturur.

¹⁹ Gündüz, Ş., *Şiddet ve Sevgi İkileminde Hıristiyanlık*, İstanbul: Risale 2006, s.18-20.

Her ne kadar insan yaşamı kutsal kabul edilse de din bağılı bireyler ve topluluklar şiddete başvururken tutum ve davranışlarını meşrulaştırma ve inançlarından şiddete referanslar üretme yoluna gitmektedirler. Bir başka ifadeyle başvuru şiddet, haksız bir saldırdır, zulüm ya da dini değerlere ve ahlaka aykırı günah olan bir eylem olarak görülmemekte, hakkın, hakikatin ve doğrunun ikamesi için gerekli olan bir eylem olarak görülmektedir. Esasen bu konuda din bağlularının ve cemaatlerin bu yaklaşımıyla otoriter şiddet uygulayan güçlerin (yani gücü elinde tutan devletler, şirketler ya da benzeri yapıların) zihniyeti aynı noktada kesişmektedir. Zira onlara göre de başvuru şiddet iktidarın devamı, otoritenin tesisi ya da kurulu düzene aykırı bir duruşun, kişinin ya da grubun bastırılıp ortadan kaldırılması için gereklidir; dolayısıyla da meşru bir zemine oturmaktadır.

Bu doğrultuda şiddete dinden referans üretmede en başta gelen sâiklerden birisi başvuru şiddetin gerekliliğine dair kanaattir. Dinler “haklı ya da zaruri şiddet” olarak değerlendirilen bir davranışı dinin barış, esenlik ve cana saygı gibi ilkelerine aykırı görmemişlerdir. Örneğin Hıristiyanlıkta henüz Ortaçağ öncesi farklı eklesiastik yapılanmaları nedeniyle heretik kabul edilen Donatuşçulara karşı yürütülen şiddet ve katliam üzerine yapılan tartışmalarda Augustine tarafından “haklı savaş” kavramı üretilmiş ve bu kavramdan hareketle bir sapkınlığın önlenmesi veya ortadan kaldırılması ve herkesin iyiliği amacıyla matuf olarak başvuru şiddet meşrulaştırılmıştır.²⁰ Yalnızca Augustine değil Ambrose gibi piskoposlar da emperyal barışın korunması için savaşı gerekli görmüşlerdir.²¹

Haksız yere bir cana kıymayı bütün insanlığın canına kıymak olarak değerlendiren İslam da yukarıda alıntıladığımız ayeti kerimede (Maide 32) belirtildiği gibi, kısası ve bir bozgunculuğun önlenmesi gibi durumları bunun dışında tutmaktadır. Aynı şekilde İslam’da Allah yolunda ve Allah için yapılan her türlü gayreti kapsayan *cihad* kavramı da kişinin malı, canı, vatanı ve kutsal değerleri için yaptığı haklı mücadeleyi ifade etmektedir (Tevbe, 41; Saf, 11).

²⁰ Mattox, J. M., *Saint Augustine and the Theory of Just War*, New York: Continuum 2006.

²¹ Delicate, “Religion and Violence: The Paradox of a Human Tragedy”, s. 17.

Günümüz islamofobik çevrelerinde terör ve şiddet yanlısı bazı kişi ve grupların tutum ve davranışlarından hareketle ve “militan cihad”, “cihadçı ideoloji”, “cihadçılar” gibi kavramsallaştırmalarla cihad kavramının adeta şeytanlaştırıldığını gözden kaçırmamaktadır.²² Bu manipülasyona rağmen İslam’ın temel referansı Kur’an’dan hareketle cihad kavramının, Müslüman bireyleri zulüm ve haksızlık içeren şiddete ve teröre yöneltmesi söz konusu değildir; tan tersine bu kavram Allah’ın belirlemiş olduğu kurallar ve sınırlar dâhilinde Müslüman bireyin her daim farkındalığını ve göstereceği çaba ve gayreti ifade etmektedir. Tabi ki bu gayret ve çaba, münkere ve kötülöklere yönelik pasifist ve ilgisiz bir tutum değildir. Zira iyiliği/maruf olanı emretmek kötülükten/münkerden ise sakındırmak inanan bir bireyin görevidir. Dolayısıyla Müslüman birey etrafında olup biten her hadisede doğrunun, iyiliğin, haklının ve marufun tarafında olmak ve kötülüğe, yanlışa ve haksızlığa karşı çıkmak durumundadır. Böylelikle cihad, haksızlığa ve zulme karşı duruşun ifadesi olarak bir mü’minin yaşamının en belirgin şiarlarından birisidir. Bu çerçevede düşünüldüğünde böylesi bir kavramın terör eylemlerini meşrulaştıran bir öğreti olarak algılanıp sunulması ve bu bağlamda algı operasyonlarıyla insanların zihninde yargılanır hale getirilmesi kabul edilir bir durum değildir.

“Haklı savaş” ve cihad gibi kavramlar doğrultusunda birçok inanç sistemi, bir fitnenin engellenmesi, zulme karşı konulması, mal, can, ırz, vatan ve benzeri kutsalların korunması gibi nedenlere dayalı olarak gerektiğinde şiddete başvurmayı meşru saymaktadırlar. Ancak bu konuda sorun bunun sınırlarının nasıl ve kim ya da kimler tarafından tespit edilmesi gerektiğine yöneliktir. Hangi durumlarda ve hangi nedenlerle şiddete başvurmak meşru olmaktadır ve bunun kararını kim ya da hangi kurum verecektir?

Seküler devlet yapılanmalarında, önleyici ya da cezai müeyyide bağlamında gerektiğinde şiddete başvurmak devlet mekanizmasındaki çeşitli organlara verilmiştir. Bu organlar aracılığıyla başvuru “orantılı güç” meşru görülür ve bu meşruiyet refe-

²² Bkn. Esposito, John L., *Unholy War: Terror in the Name of Islam*, Oxford University Press 2002; Unqureanu, Daniel, “Sayyid Qutb’s Ideological Influence on Contemporary Muslim Communities Across Western Europe”, *International Journal of Philosophy of Culture and Axiology*, 7:2, 2010; Küntzel, Matthias, *Jihad and Jew-Hatred; Islamism, Nazism and the Roots of 9/11*, tr. by C. Meade, New York 2007.

ransını devletten ve siyasi güçten almaktadır. Buradan hareketle siyasal otoriteler ve devlet aygıtları yalnızca kendi siyasal iktidar sınırları içinde değil, küresel güçlerin sıklıkla yaptıkları gibi dünya genelinde başvurduğu birçok şiddet eylemini kendine göre meşru nedenlere dayandırmaktadır. Siyasal iktidarların ya da devletlerin çıkar ve menfaatleri doğrultusunda katliam boyutuna varan uygulamalar, kültürel ve fiziki tahribat, yine içinde yaşadığımız coğrafya hemen her gün örneklerini tecrübe ettiğimiz gibi sıklıkla bir meşruiyet zeminine oturtulmaya çalışılmaktadır. ABD ve müttefiklerinin yenedünya düzenini tesis etmek, demokrasi getirmek, insan haklarını tesis etmek ve benzeri gerekçelerle Irak ve Afganistan işgalinde, Rusya da dâhil bütün küresel güçlerin terörle mücadele ve benzeri gerekçelerle Suriye ve Irak'a yönelik müdahalelerinde görüldüğü gibi...

Benzer şekilde dini gelenekler de haklı savaş ve cihad gibi kavramlara dayalı olarak gerektiğinde uygulamaya konulması düşünülen "şiddete" kilise kurumu ya da halifelik veya imamet gibi kurumsal yapılarla ifade edilen dini otorite tarafından karar verilmesi gerektiği kanaatindedirler. Ancak dini otorite konusunda yaşanan sorunlar ya da mevcut otoritenin meşruiyeti tartışmaları doğal olarak çeşitli cemaat yapılanmalarını ve farklı dinsel otorite mercilerini ortaya çıkarmakta ve her yapı kendi anlayışı ve sosyal ve siyasal motivasyonu bağlamında içinde bulunduğu duruma yönelik bir değerlendirme ve tutum üretmektedir. Bu da günümüzde dini cemaatler ve oluşumlarla ilişkili şiddet ve terör eylemlerine zemin hazırlamaktadır.

Din mensupları haklı bir eylem olarak değerlendirdikleri şiddete başvururken dini öğretilerden ve dini metinlerden çeşitli referanslar üretmektedirler. Başvurulan şiddete dinsel referanslar üretmede en yaygın olan hususlardan birisi kuşkusuz dinin temel kaynaklarına ilişkin parçacı yaklaşımdır. Temel kaynaklara yönelik parçacı yaklaşımda kişi ya da grupların siyasal ve ideolojik düşünceleriyle kişi ve gruplar üzerinde etkili olan gelenek önem taşımaktadır. Metnin geleneksel, ideolojik ya da siyasal bir anlamaya konu edilmesi çoğu zaman metnin bütünlüğünden kopmayı ve metne yalnızca bir zaviyeden bakmayı sağlamaktadır. Böylelikle mevcut sosyal ve siyasal yönlendirmelere dayalı kutsal metin okumaları çoğu zaman metindeki ifadeleri bağlamından kopartarak ele alıp

anlamaya yol açmakta ve böylelikle metinlerin başvuru şiddete referans yapılması durumu ortaya çıkmaktadır. Örneğin bu doğrultuda Kur'an'da savaş ortamında nazil olan ve karşılıklılık ilkesi gereğince çatışma ortamında saldırgana mukabelede bulunmayı vurgulayan "onları nerede yakalarsanız öldürün..." ve "size saldırdığı gibi siz de saldırın" gibi ifadeler²³ bağlamından kopartılmakta ve maniple edilmektedir. Yine Yeni Ahit metinlerinde yer alan "yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın; ben barış değil kılıç getirmeye geldim," "Ben dünyaya ateş yağdırmaya geldim... Yeryüzüne barış getirmeye mi geldiğimi sanıyorsunuz? Size hayır diyorum, ben ayrılık getirmeye geldim", ve "Beni kral olarak istemeyen o düşmanlarıma gelince, onları buraya getirin ve gözümün önünde kılıçtan geçirin!" gibi ifadeler (Matta, 10:34-35; Luka, 12:49-51, 19:27)²⁴ başvuru şiddete referans yapılmaktadır.

Dinsel kaynakların şiddete referans yapılması açısından dikkat çekici hususlardan birisi de inanılan yüce varlığın sıfatlarına yönelik teolojik yaklaşımlardır. Çeşitli dinsel cemaatlerde ve yorumlarda yargılayan, cezalandıran ve intikam alan tanrı tasavvuru esirgeyen, bağışlayan ve seven tanrı tasavvurundan daha ön plana çıkmaktadır. Böylesi bir tanrı tasavvuru, din dilinde yargılamayı, intikam almayı ve cezalandırıcı olmayı ön plana çıkarmakta ve dindar bireylerin sosyal ilişkilerindeki tutum ve tavırlarında da bu hususlar belirleyici olmaktadır. Örneğin Hıristiyan teolojisinde insanlığın günahkârlığı için acı çekerek, kanı akıtılarak çarmıhta kurban edilen İsa Mesih anlayışı kurtuluş ve hidayetin temel adeta acıyı, kanı ve kurban edilmesi oturtmakta ve böylesi bir teolojik perspektif tarih boyu birçok Hıristiyan kişinin ve grubun başvurduğu şiddet eylemlerine referans olabilmektedir. Hıristiyan teolojisinde ilahi rahmet ile şiddet Tanrıda bir arada olan ayrılmaz bir ikilidir.

Dinin ve dinsel kaynakların şiddete referans yapılmasıyla ilgili bir diğer husus ise dine yönelik rasyonaliteye ve değişime kapalı katı dogmatik yaklaşımlardır. Şiddet yanlısı dini grupların temel karakteristik özelliklerinden birisi dini anlama konusunda her türlü yoruma ve farklı perspektife kapalı katı bir yapı arz etmeleridir. Yalnızca dinin temel öğretilerinde değil her tür anlayışta ve yorumda kendilerinin dışındaki her tür din anlayışı yanlısı ve sapkın olarak

²³ Örneğin bkn. Bakara 191-194.

²⁴ Ayrıca bkn. Gündüz, *Şiddet ve Sevgi İkileminde Hıristiyanlık*, s.47.

kabul edilir. Müzakereye kapalı ve tutucu duruşları ile başvurdukları şiddetin sapkınlığı karşı bir savaş ve kötülüğe karşı gerekli bir eylem olduğunu düşünürler. Tutucu ve dogmatik bir kafa yapısı bu kişileri ve grupları dışlamacılığa ve şiddete yöneltmektedir.

Örneğin aslında hep dinamik ve değişken bir tabiata sahip olması gereken İslam fikhının temel referanslar ışığında olmak kaydıyla tarihsel şartlara göre çözüm üreten yapısı, katı ve tutucu bir dogmatizmle sınırlandırıldığında her tür farklılığa karşı katı dışlamacı ve şiddete mütemayil bir anlayışa vesile olmaktadır. Oysa İslam fıkı, Müslümanların diğerlerine/ötekilere yönelik tutum ve tavırları konusunda geçmişten günümüze birlikte var olma tecrübesine dayalı “bir arada yaşama fıkı” üretmiştir. Referansını Kur’an’dan Sünnetten ve İslam tarih tecrübesinden alan bu fıkihta farklılıklar savaş ve çatışma ile yok edilmesi gereken şeyler olarak değil karşılıklı anlama ve tanıma ile ortak bir medeniyet inşasında yararlanılacak değerler olarak görülmüştür. Kuşkusuz bu durum farklılıkların birbirlerini hak ve hakikat konusunda uyarılmalarına, doğruya davet etmelerine, birbirlerine iyiliği emredip kötülükten sakındırmalarına engel değildir. Bu çerçevede İslam fıkı insanların yaşam/can emniyetini, mal-mülk edinme haklarını, düşünce/akıl özgürlüklerini, aile kurma ve nesli devam ettirme hürriyetlerini ve inanç/din özgürlüklerini korunması gereken temel değerler olarak kabul etmiştir. Bu çerçevede örneğin Hz. Peygamber, Medine’ye hicretinin hemen sonrasında yürürlüğe koyduğu ve bugün “Medine Vesikası” olarak adlandırdığımız birlikte yaşama modelinde, ortak sorumluluklar ve temel haklar/değerler etrafında karşılıklı saygıya dayalı özgürlükler ile bu antlaşmaya taraf olan Müslümanlar, Yahudiler ve bunların antlaşmalı olan kesimler bir “ümme” olarak nitelenmektedir. Hz. Peygamberin Medine’de yürürlüğe koyduğu bu antlaşmada İslam fikhının öze bağlı, ancak dinamik yapısının çarpıcı bir örneği görülmektedir.²⁵ Nitekim ilerleyen tarihsel süreçte de Müslümanlar zımmî hukuku ve millet sistemi gibi uygulamalarla farklı inanç ve kültür gruplarıyla bir arada yaşama konusunda çeşitli örnek uygulamalar ortaya koymuşlardır. İslam fikhının bu yapısını bir tarafa bırakıp, fıki katı dogmatik bir çerçeveye oturtmak, günümüzde kimi çevrelerin kendilerinden farklı

²⁵ Bkn. Gündüz, Ş., *Living Together: An Islamic Perspective on Coexistence of Diversities*, Skopje: Logos A, 2015, s.114 vd.

gördükleri kesimlere karşı başvurdukları dışlayıcı, tutucu ve şiddet içeren tutum ve tavırların en temel nedenlerinden birisidir kuşkusuz.

Son Söz

Her ne kadar sosyal, siyasal ve ekonomik birçok farklı unsurdan besleniyor olsa da dinle ve dini gruplarla ilişkili şiddet, haklı olarak tartışılmayı ve gündem oluşturmayı sürdürmektedir. Bu tartışmalar özellikle din gibi yapıcı ve barış/esenlik temelli olması beklenen bir kurumun neden ve nasıl şiddete referans yapıldığı sorusu temelinde yürütülmektedir. Son zamanlarda özellikle İslam ve Müslümanlar üzerinden yaygınlaşan bu tartışmalarda iki husus dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki; şiddet ve terör yanlısı bazı kişi ve gruplardan hareketle bir din olarak bütünüyle İslam'ın ve İslami değerlerin şiddet üreten bir gelenek şeklinde gösterilmeye çalışılması ve böylelikle İslam'a yönelik bir manipülasyondur. Bu doğrultuda cihad, şehadet, ümmet ve benzeri İslami kavram ve değerlere yönelik küresel ölçekte medyatik dezenformasyon ile algı operasyonu yapılmakta ve bu kavramlar insanların zihninde adeta şeytanlaştırılmaktadır. Kuşkusuz bu, gittikçe artan islamofobik yaklaşımın ve neo-oryantalizmin üretmeye/tanımlamaya çalıştığı neo-oryantalist İslam ve Müslüman imajı çabalarının bir parçasıdır. İkinci husus ise; her ne kadar parçacı metin okumaları ve katı dogmatik ve dışlayıcı bir din dilinin yeğlenmesi gibi nedenlerden beslense de din görünümü her şiddet ve terör eyleminin esasen sosyal ve siyasal bir bağlam taşıdığıdır. Bu doğrultuda haklı savaş ve cihad gibi dinin temel referanslarından hareketle haklı ve meşru bir zemine oturtulan Haçlı Savaşları ve İslam fütuhatları da dâhil, geçmişten günümüze şiddet içeren hiçbir hadiseyi bir başına dinle ya da dindar bireyler veya gruplarla sınırlamak doğru değildir. Bunun arkasındaki diğer unsurları görmeden bu konuda yapılacak her yorum ve değerlendirme eksik kalacaktır.

Kaynakça

Delicate, N., "Religion and Violence: The Paradox of a Human Tragedy", *Religious Studies Review*, 35:1, 2009.

- Esposito, John L., *Unholy War: Terror in the Name of Islam*, Oxford University Press 2002.
- Folk, A., *Islamic Terror: Conscious and Unconscious Motives*, Westport: Greenwood Publishing House 2008.
- Foster, A.D., "Current Interreligious Dialogue", ", M.D. Bryant, F. Flinn (eds.), *Interreligious Dialogue: Voices from a New Frontier*, New York: Paragon House 1989.
- <http://foreignpolicy.com/2015/11/09/islam-is-a-religion-of-violence-ayaan-hirsi-ali-debate-islamic-state/>
- Gündüz, Ş., *Şiddet ve Sevgi İnkileminde Hıristiyanlık*, İstanbul: Risale 2006.
- _____, *Living Together: An Islamic Perspective on Coexistence of Diversities*, Skopje: Logos A 2015.
- Huntington, S., "The clash of civilization?", *Foreign Affairs*, 72:3, Summer 1993.
- Jayasaro, A., *Without and Within: Questions and Answers on the Teachings of Theravada Buddhism*, Bangkok: Panyaprateep Foundation 2013.
- Kerboua, S., "From Orientalism to neo-Orientalism: Early and Contemporary Constructions of Islam and the Muslim World", *Intellectual Discourse*, 24:1, 2016.
- Kipgen, N., "Conflict in Rakhine State in Myanmar: Rohingya Muslims Co-nundrum", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 33:2, 2013.
- Küng, Hans, "Christianity and World Religions: Dialogue with Islam", L. Swidler (ed), *Toward a Universal Theology of Religion*, New York: Orbis Books 1987.
- Küntzel, Matthias, *Jihad and Jew-Hatred; Islamism, Nazism and the Roots of 9/11*, tr. by C. Meade, New York 2007.
- Lewis, B., "The Revolt of Islam: When did the conflict with the West begin, and how could it end?", *The New Yorker*, 19 November 2001 (<http://www.newyorker.com/magazine/2001/11/19/the-revolt-of-islam>).
- Mattox, J. M., *Saint Augustine and the Theory of Just War*, New York: Continuum 2006.
- Nepstad, S.E., "Religion, Violence, and Peacemaking", *Journal of the Scientific Study of Religion*, 43:3, 2004.
- Oommen, T.K., "Religion as Source of Violence: A Sociological Perspective", *The Ecumenical Review*, 53:2, 2001.
- Seib, P., D.M. Janbek, *Global Terrorism and the New Media; The Post-Al Qaeda Generation*, New York: Routledge 2011.
- Silberman, I, E.T Higgins, C.S. Dweck, "Religion and the World Change: Violence and Terrorism versus Peace", *Journal of Social Issues*, 61:4, 2005.

“The Religiousness of Violence”, (the Editors), *Numen*, 52:1, 2005.

Unqureanu, Daniel, “Sayyid Qutb’s Ideological Influence on Contemporary Muslim Communities Accross Western Europe”, *International Journal of Philosophy of Culture and Axiology*, 7:2, 2010.